

IDEOLOGICKÝ NIHILISMUS^a

Josep Ramoneda

Výraz ideologický nihilismus může snad na první pohled působit jako *contradictio in adiecto*. Ideologie je určité pojetí skutečnosti — způsob nazírání světa, který umožňuje vyvodit kritéria praktické činnosti —, sdílené určitým nezanedbatelným počtem osob, jež se cítí vázány vytčenou trasou a normami společenského chování, které z ní vyplývají. Ideologie předpokládá sázku na nějaký hodnotový systém. Sázka na hodnotový systém vyžaduje od subjektu dvojí pozitivní postoj, v úběžníku toho, co bude, i toho, co bylo. Pokud jde o to, co bude, přijmout permanentní možnost osmyslování věcí (každá ideologie má i teleologickou stránku). Pokud jde o to, co bylo, zahrnout subjekt mezi osmyslující hodnoty (ideologický sentimentalismus). To předpokládá přitakání nějakým vyšším hodnotám, ať už je legitimnost jejich superiority jakákoli: Bůh, přírodní nebo historické zákony. Zkušenost ukazuje, že roli vyšších hodnot mohou sehrát i hodnoty přirozené, v nietzschovském smyslu slova.

„Vyšší hodnoty devalvují“, říká Nietzsche. Nihilismus je proces, v němž devalvace vyšších hodnot vychází najevo. Když už tu nihilismus jednou je, to znamená, když už k devalvaci vyšších hodnot došlo, dá se vůbec mluvit o nihilismu ideologickém? Řečeno jinými slovy: je popření hodnot nějakou hodnotou? Má popření smyslu nějaký smysl?

Ve vztahu k otázce ideologií existují dvě pojetí nihilismu. Dvě pojetí, která se vymezují podle řešení otázky po smyslu. Výrazu smysl tu užívám podle Frega, který rozlišuje význam a smysl: význam je objektivní vztah, smysl je způsob chápání předmětu: smysl je tudíž znak k věcem přikládáný. Existuje smysl? Kdo k věcem přikládá smysl? Kolem těchto otázek se točí nihilistický problém. Jedna z nihilistických voleb na otázku po smyslu odpovídá záporně? „Smysl neexistuje.“ Uvnitř této volby jsou pak možné dvě cesty: nihilismus absolutní a nihilismus relativní. Absolutní nihilismus sází na definitivní absenci smyslu; nihilismus relativní spojuje ztrátu hodnot s vrcholným stadiem úpadku: „Smysl teď neexistuje, ale existovat by mohl.“ Nastoluje tedy druhou otázku: kdo a jak k věcem smysl přikládá?

^a Přednáška byla proslouvena na pondělním semináři u L.Hejdánka.

Existuje ještě druhá nihilistická volba: ta, která volí nejkratší cestu, vydává se zkratkou, aby se vyhnula nejdivočejším územím skutečnosti, která otázku po smyslu obloukem obchází a nebere na ni zřetel. Ne že by na ni odpovídala záporně, prostě ji nechává stranou. „Smysl? Nezajímá mne.“

Máme tu tedy dvě pojetí ideologického nihilismu: jedno k nejnepohodlnější otázce — otázce po smyslu — nepřihlíží, druhé na ni odpovídá záporně, ať už s platností absolutní nebo relativní (prvky obou odpovědí se často směšují). Může být však obcházení nebo popírání smyslu nějakou formou ideologie? Mohou se vynechání nebo negace otázky po smyslu stát epifenomeny jiných ideologií? Nebo jsou vlastně ideologickými formami odpovídajícími určitému dějinnému momentu: chvíli, kdy jako jediná univerzální ideologie totiž funguje technika? Nad těmito otázkami se chci teď zamyslet. Berme to postupně.

Začněme pojetím prvním, které nepřihlíží k nejnepřijemnější otázce — vyhýbá se otázce po smyslu. Ideologický relativismus posledních let zbarvil tvář společnosti novým odstínem, který bývá často označován jako nulový stupeň ideologie. Proč nulový stupeň ideologie? Protože se zdá, že dává problém hodnot do závorky nebo ho alespoň redukuje na nejstriktnější funkčnost. Hodnota tu není spjata se smyslem, nýbrž s užitečností. Proto ani není předmětem kritiky, ani nevyžaduje vyjádření své legitimitosti: pouze slouží. Kritériem legitimitosti se stala účinnost. A účinnost není žádná hodnota, ale druh vztahu mezi věcmi a výsledky.

Zdá se, jako by se najednou upustilo od úkolu přiřazovat věcem nějaký přiložený smysl. A jako by se vše omezilo na pouhou exhibici možnosti těla (pornografie) nebo dovednosti ducha (rétorika a plutografie). Výsledkem je poněkud rozporný stav ducha kultury, o němž, jak se domnívám, neplatí příliš přesně idylická vize Gillese Lipovetského, jednoho z neoptimističtějších teoretiků kultury: „Postmoderní kultura je výstředná i heteroklitická, materialistická i ‚psy-‘, pornografická i diskrétní, novátorská i retro, konzumní i ekologická, sofistickovaná i spontánní, okázalá i tvůrčí; budoucnost nebude muset volit jednu z těchto tendencí, nýbrž naopak rozvine podvojnou logiku, pružnou spojitost antinomí.“ Myslím, že Lipovetsky vlastně nechává stranou hlavní rozpor této doby, v níž, jak sám řekl, kraluje móda: rozpor mezi apoteózou banality a neustálým vyhledáváním transcendentna.

Mám na mysli toto: Na jedné straně přihlížíme triumfu jisté etiky a jisté estetiky frivolnosti, které se vyčerpávají jen vyumělkováním předem daných událostí. I když se nám to možná nezdá, v individuálním chování není totiž téměř nic spontánního: v pozadí programů

„jogingu“ a cvičení nezbytných k udržování se ve formě stojí průmysl těla, který nabízí všemožné argumenty proti vráskám, celulitě nebo příliš vyvinutým nosům; průmysl ducha zase pořádá skupinové terapie, kde se lidé učí lépe mluvit a chovat na veřejnosti, aby dokázali využít své vlohy k získání úspěchu, jak nám říkají reklamy, stejně jako obchodní průmysl vysvětluje tisíc a jeden způsob, jak postoupit ještě výše a jak být ještě efektivnější. Ve všem jde o zlepšování výsledků. A pojmu „výsledek“ tu užívám ve stejném smyslu, jaký by mu přikládal kterýkoli výkonný činitel: dosáhnout co nejlepší bilance využitkování těla, ducha, zboží.

Je pravděpodobné, že takové formy pomohou vylepšit krajinu a krajany, což je uznáníhodné. Jestli se ovšem tyto zvyky — a to, co znamená: tělo a jeho atributy jakožto jediná reference jakéhosi ideologického neonarcismu — prosadí jako styl nějakého období, důsledky pak nesmějí nikoho překvapit.

A důsledky, které bych chtěl zdůraznit, jsou minimálně dva: redukce hodnoty na předmět jakožto výsledek a povolání k fundamentálnímu jakožto útočišti. Rozpor, na který Gilles Lipovetsky ve svém výčtu zapomněl a který mi připadá ve zmatku současné kultury ze všech nejcharakterističtější.

Redukci hodnoty na předmět dokonale demonstrují dva jevy, charakteristické pro poslední léta: pornografie, která dostoupila svého vrcholu v sedmdesátých letech, a plutokracie, která se znovu okázale postavila na nohy v letech osmdesátých. Tyto módy důvtipně popsal Tom Wolfe, dokazuje, že existuje určitý pohled, vlastní spíše pytlákovi než tupému intelektuálovi, který je velice užitečný pro zachycení vývoje událostí kolem nás. Přejít od jednoho k druhému, od exhibicionismu těla k exhibicionismu peněz, snad byl nevyhnutelný; jsou to dvě stránky téhož jevu, jehož vzhled se mění podle ekonomické konjunktury. Jestliže neexistují hodnoty, je nutné vystavovat na odiv co máme, co je hmatatelné, co se dá ukazovat a čeho se lze dotýkat: tělo — poslední záchranu v krizových obdobích, když zklamou i peníze — a bohatství — když jde ekonomika nahoru —, protože v nich jako by se ztělesnila apoteóza konkrétního: jelikož vlastním věcí, vím, že zde jsem; to by byl dobrý příklad nihilistického výroku. Tělem a penězi jako by se dávala najevo základní materiálnost věcí, jediná hodnota, která zůstává, pokud se hlásá neexistence hodnot. Ale přechod od jednoho k druhému — od těla k penězům — odhaluje nedostatky tohoto ideologického nihilismu per omissionem.

Výdrž těla, jeho schopnost držet se v popředí, se vyčerpává. Tělo tak přenechává hlavní roli penězům. Mohlo by se zdát, že jde jen

o další způsob popírání ideologie ve prospěch nejprvotnější materiálnosti, toho, co existuje dávno předtím, než začne jednat nějaký osmyslovač. Jenže materiálnost peněz je pouhou fikcí. Marx ve svých *Rukopisech* citátem ze Shakespearova *Timona athénského* zdůrazňuje dvě hlavní vlastnosti peněz: „Je to viditelné božstvo, přeměna všech lidských a přirozených vlastností v jejich opak, všeobecná zmatení všech věcí,... je to univerzální děvka, univerzální kuplířka lidí a národů.“ Peníze proměňují přirozené schopnosti: jsem to, co mohu zaplatit, říká Marx.

Peníze jakožto jedna z největších vymyšlených fikcí přinášejí všeobecnou zaměnitelnost individualit, vzájemné změtení a výměnu všech věcí. Domnívali jsme se, že jsme se dostali k tomu nejkonkrétnějšímu, a zatím jsme narazili na to nejsmyslenější. Ostatně hypotéka na myšlenku ve zkoušce skutečností ob stojí velice těžko: vzdálenost mezi tím, co jsme — našimi přirozenými schopnostmi — a tím, jak nám umožňují vystupovat peníze, je tak veliká, že chvílemi jasně vyvstává nebezpečí skluzu. A jelikož tuto neustálou individuální hrozbu — která je snad psychologickým faktorem vysvětlujícím, proč bohatý chce mít stále víc — podporuje všeobecná průkaznost, máme pořád v kalhotách. K tomu, aby si těchto problémů všimli i nejzapřísáhlejší vyznavači peněz, přispěly burzovní krize posledních měsíců. Peníze totiž, jako každá smyšlenka, vzbuzují oddanost, víru a obavy. Exibicionismus peněz, projevující se v poslední době, v sobě dokonale zahrnuje všechny tři prvky. Oddanost nejnovější hodnotě, víru v možnost dosáhnout čehokoli — zejména štěstí, které nemáme — prostřednictvím peněz, a obavy, že to všechno skončí, že klam se rozplyne a ukáže se, co se pod zdáním peněz skrývá: povadlé tělo, které by samo o sobě nikoho nesvedlo, průměrný duch neschopný jiných iluzí a fantazie, než jaké mu mohou přinášet peníze.

Pod zdánlivou jistotou hmatatelného se v těle a v penězích skrývají nedozírné nejistoty, pokrývající celou stupnici psychopatologie. Psychiatři by mohli vyprávět o nemocech vlastních této konjunktuře, v níž se uzavírají příliš riskantní sázky s hodnotami, jež mizí příliš snadno — s tělem a penězi —, v domnění, že jde o hodnoty nejpevnější. Bezpochyby se i dále budou znamenat tělesné a ekonomické převahy stavět na odív, ovšem pokud tělo občas vypoví službu a peněz se nedostává, přilézáme ke křížku.

V tom spočívá antinomie — či jednoduše rozpor —, který Gilles Lipovetsky ve svém výčtu nechává stranou. Zároveň s nulovým stupněm ideologie — těla a peněz, módy a spotřeby — bují jako nikdy dříve fundamentalismus a tradicionalismus. Vedle učení, které se otázce

po smyslu zdaleka nevyhnuo, neboť ji považovalo za pramálo relevantní, vzkvétají totiž opět projevy nabitě smyslem, projevy, které zastávají stejné hodnoty a stejné udělovače věčných hodnot jako kdysi, projevy o vyšších hodnotách, které Nietzsche viděl upadat. Jde vlastně o jistý druh útočiště, kam se člověk uchyluje, aby se vyhnul otázce po smyslu, aniž se vystaví nebezpečí, že by narazil na přízrak absence smyslu. Věčné věci jsou pohodlné: není nutné se tázat ani proč se dělají ani proč by se nemohly dělat jinak. Děly se vždycky. V jedné ruce nihilismus peněz, druhou stále vztaženou k svatě ochraně vlasti, rodiny, náboženství. Na nulovém stupni ideologie se víc než kdy jindy vzdmáhají vlastenci. Vlast je stéblem jistoty v dočasnosti pomíjivého těla a v neustálosti peněz.

Tento spleť vztah mezi nihilismem per omissionem a fundamentalisty má přirozeně politickou tradici. Mlčení ideologií se prostupuje s neustálými výzvami k fundamentálnímu. Vezměte si například nedávnou volební kampaň ve Francii: žádný ideový spor, ani konfrontace ideologií, ani protichůdnost programů, ani definice modelů. Pouze výzvy k účinnému řízení a k semknutí občanů kolem zájmů vlasti: hledisko pragmatické a fundamentální. S nulovým stupněm ideologie se znovu objevuje vzývání celku. Nihilismus per omissionem se znovu halí do fundamentalismu.

Doložili jsme to tímto, že otázka po smyslu je nevyhnutelná, že jí padneme do rukou, byť s již předem danými odpověďmi, i když se jí snažíme vyhnout? Řečeno jinými slovy, ukázali jsme, že ve skutečnosti je nemožné dále žít bez nějakého systému hodnot, který by tuto skutečnost, těžko přijatelnou, učinil snesitelnou — i za cenu omylu, je-li to nutné? Přeloženo do teorie ideologií, prokázali jsme, že Althusser má pravdu, že ideologie je věčná, v tom smyslu, že neexistuje žádná společnost, která by dokázala žít bez ideologie, dokonce ani takové společnosti, které se mohou zdát schopné nechat otázku hodnot stranou? Šli jsme zatím po jedné z cest vedoucích do Říma: po cestě zřejmě nejrovnější, nejvyhledávanější. Podívejme se nyní, kam nás zavede cesta druhá: drsná, příkrá stěna těch, kdož na otázku „Existuje smysl?“ rozhodně odpovídají: „Ne.“

„Nihilista“, říká Nietzsche, „je přesvědčen, že bytí jako celek nemá smysl a je zbytečné; žádná bytost postrádající smyslu a zbytečná by neměla existovat.“ Povšimněme si tohoto úryvku z Nietzscheho. Jsou v něm obsažena dvě tvrzení, jedno popisné, druhé hodnotící. Popisné konstatuje, že bytí postrádá smyslu. Hodnotící vyjadřuje absurditu existence bytosti postrádající smyslu. Nihilista se, že s tím nesmíruje, i on cítí potřebu smyslu. Takže lze říci, že čistý a absolutní nihilismus

neexistuje. I nejradiálnější nihilista sází na nějaký nepatrný smysl věcí, i kdyby jím bylo pouze shledávání smyslu v jeho absenci. „Přese všechno — říká Cioran — milujeme dál a toto ‚přese všechno‘ pokrývá nekonečno.“ „Přese všechno“ je ta skulina, kterou se k nihilistovi protáhne smysl. A není to skulina malá: „pokrývá nekonečno“, tzn. obrovský vějíř možností.

Jaký je tento vějíř možností? Volba radikálního nihilisty má dva rozměry: nihilismus ontologický a etický. Ontologický nihilismus vyhláší absenci smyslu bytí a lidské zkušenosti. K tomuto nihilismu se řadí Foucaultovo tvrzení: „Dějiny nemají smysl.“ Všimněme si, co Foucault říká dále: „To neznamená, že by byly absurdní a nekoherentní. Naopak, jsou srozumitelné a lze je analyzovat až do nejmenších detailů, ale podle srozumitelnosti bitev, strategií, taktik.“ Co nám autor *Slov a věcí* říká? Především upřesňuje dosah výrazu „nemají smysl“. Že nemají smysl znamená, že nemají žádný určitý počátek a konec ani žádné definitivní opodstatnění. Nicméně — druhé upřesnění — to neznamená, že by byly absurdní. Absurdní by byly, kdyby neexistovala žádná možnost opatřit je přidanými znaky smyslu. A tato možnost existuje: v plurálu, ne v singuláru. Co dokazuje, že taková možnost existuje? Že jsou srozumitelné. Co je srozumitelné? Bitvy, strategie a taktiky. Tři způsoby činnosti, tři kategorie vyžadující subjekt. Ten přikládá různé smysly a vyplňuje relativistickou prázdnotu završením nihilismu. Foucaultův text nás od jednoho nihilismu přivedl k druhému: od nihilismu ontologického — bytí nemá smysl — k nihilismu etickému — neexistují vyšší hodnoty, neboť neexistuje ani žádná vyšší bytost nebo instance, která by smysl dodávala. Smysl dodává ten, kdo jedná. A jedná subjekt. Ten, který, abychom se vrátili k Cioranově příkladu, „přese všechno“ miluje. Takové je poučení ze slavného aforismu sto dvacet pět *Veselé vědy*, takový je význam donebevolajícího výroku o smrti Boha — boha církvi, ale i boha vyšších přírodních zákonů, určujících zákonů určujících zákonů dějin a vůbec všeho, co usiluje nastolit nenapadnutelné hodnoty. Nietzsche neodmítá smysl, nýbrž jeho absolutní opodstatnění, tj. existenci nějakých vyšších hodnot, které určují smysl věcí pro nás všechny. A určují je způsobem, který chce být definitivní. To je podvod, bída morálky.

Na začátku jsem nihilistický problém spojil s těmito otázkami: Existuje smysl? Kdo smysl přikládá? Nyní už jsme postupně upřesnili odpovědi. Není smysl, existuje množství dílčích smyslů. Věcem přiřazujeme přidané znaky my. Jak se to projevuje v oblasti ideologie? Jestliže ideologie funguje jako polštář, který nám zpřijemňuje skutečnost, jestliže je prostředníkem, který nám za cenu lehkého zkraslení

pravdy věcí činí snesitelným svět, který by jinak svým smyslem byl pro nás neúnosný — absurdní, je možné přijmout ideologický nihilismus? Postačuje schopnost přikládat věcem dílčí smysly, dokážeme tak dále vléci své břímě?

Jan Patočka rozhodně odpovídá: „V praxi se život nemůže opírat o relativní smysl, který spočívá v absenci smyslu, protože žádný relativní smysl nemůže osmyslit to, co smysl samo nemá, naopak je vždy strháván absencí smyslu toho, na čem spočívá.“ Stojíme tu před problémem relativity a jejími důsledky: lze udržet víceméně soudržnou společenskou tkáň jen na základě relativismu? Pro Patočku je to jasné: ne, není to možné „v praxi“. To ovšem nevyvrací přesvědčení teoretické. Jinak řečeno společnost potřebuje nějaké hodnoty, které by se chovaly jako hodnoty vyšší, přičemž se rozumí, že podstatná část lidského věku — ta, kterou Kant opakovaně vyzývá ve své práci o Osvícenectví — ukazuje, že se jako vyšší hodnoty sice chovají, ale nejsou jimi. Proto nám Foucault nabízí kritiku politické ekonomie pravdy každé konkrétní společnosti. V tomto případě by byl ideologický nihilismus čistě funkčním pojetím ideologie: s vědomím, že je stejně užitečná, jako falešná. Avšak je nějaká ideologie takto vymezená vůbec možná a užitečná? Může vůbec nějaká ideologie existovat bez následků (víry a sentimentality)?

Tam, kde vyvstávají tyto otázky, začínají velké problémy relativismu. Hned prvním z nich je tento: jakmile se po vyšších hodnotách uklidilo, hned začíná nehorázný boj za zavedení vyšších hodnot nových. Z popela se klubou nejvyšší ambice. Spíše než že by stanovil hranice, nihilismus nakonec-zpřelámal závory na poli poznání i na poli politickém. Základní nihilistické tvrzení — smrt Boha — nám předkládalo náš svět otevřený, popíralo virtuálnost jakýchkoli vnějších nitek, které by hýbaly vnitřními figurkami. Avšak netrvalo dlouho a horizont se uzavřel. Dnes tu jako limit a hranice, nástroj i účel, předmět i osmyslovač funguje technika.

Ve *Veselé vědě* stojí pár řádků od sebe takovéto dva aforismy. První říká: „Čím vlastně jsou lidské pravdy? Jsou nezvratnými lidskými omyly.“ Ona vznešená a ohromující překérnost pravdy, která nás vede k náročnému kritickému úsilí: přestat hledět na oblohu, přeměnit naše možnosti v sílu a mít se na pozoru před velkými lháři, těmi, kdo z pravd člověka — nezvratných omylů dělají pravdy absolutní.

Druhý aforismus zní takto. „Velký cíl staví člověka dokonce i nad spravedlnost, nejenom nad jeho činy a nad jeho soudce.“ Od jednoho aforismu k druhému konstatujeme: nihilismus vytváří zrůdy, mezi nimi i nadčlověka. Apoteózu a nemírnost vůle k moci. Na popeli vyšších

hodnot se znovu rodí sen o velkém cíli. Nihilista odmítá přijmout, co sám prohlašuje: neexistují velké cíle.

Ve své zdánlivé protikladnosti vyjadřují obě Nietzscheovy myšlenky dvojitý dopad, který nihilismus — negativní myšlení — měl na moderní civilizaci. V praxi se nihilistická kritika projevila v definitivní dvojznačnosti, která poznamenává osud moderní doby, schopné toho nejlepšího i nejhoršího.

Zničení veškerých tradičních struktur, určujících pravdu a představujících dobro, uvolňuje na jedné straně prostor neomezenému rozvoji jak vůle k pravdě, tak i vůle k moci. To se projevuje takto: osvojitelná logika přeměny věcí — technologie — se prosazuje zcela neomezeně, čímž dochází k automatickému zdvojení prostředku v prostředek a účel; z techniky se stává jediná univerzální ideologie. Protržení hrází morálních imperativů uvolňuje pole jednoduché logice efektivnosti a úspěchu; vyhlášení zásady „možné je všechno“ odstranilo protiváhu, brzdící přirozený růst vůle k moci, a otevřelo cestu totalitním režimům. Technologie, efektivnost, totalismus tvoří celou síť kategorií, která je spjata pevněji, než se většinou domníváme. Totalismus není záležitost cizí; má vztah k vývoji technologických společností.

Na druhé straně otevírá kritika všech hodnot dveře skutečné zkušenosti možného, jelikož ničí ideály v jejich prázdnotě a hlavní roli přenechává myšlenkám.

Julio Caro Baroja přesvědčivě definuje ideály takto: „Myšlenky zjednodušené na jakési manichejské schéma, podle něhož na naší straně je Dobro, na druhé straně Zlo: V obraně Dobra lze dospět k čemukoli, ke krádeži, k únosu, k vraždě.“ Ideály jsou prosté a výlučné. Vedou k identifikaci a k diskriminaci: my a ti druzí. A jak už víme, podstatné jméno *identita* bývá pořádně ozbrojené. Střety ideálů většinou končívají fackami. Naproti tomu myšlenky jsou komplexní — být jednodušší než naše city, jak říká Nietzsche —, nevylučují ani neidentifikují, přijímají rozumnou konfrontaci a jako jednu z forem postižení individuálního i kolektivního zároveň vytvářejí projekty.

Ozřejmit ideály znamená zničit stroj permanentní frustrace, kterým je ve své negativní dimenzi moc: zmrazuje jedince ve stadiu permanentní potence a upírá mu jakoukoli možnost její přeměny v čin. Na to se odvolává i jedna půvabná definice Giorgia Agambena: „Bolest potence se ztratí ve chvíli, kdy vyústí v čin. Existují tu však — a to i v našem nitru — síly, které potenci nutí setrvat ve stadiu potence. Na těchto silách je založena moc. Izoluje potenci od jejího činu, organizuje ji. Pak se ujímá bolesti a právě na ní zakládá svoji autoritu. Doslova činí

lidskou rozkoš neúplnou.“ Dokud existuje moc, cíle se nedosáhne. Negativní myšlení ukazuje, že cíl neexistuje: je pouze cesta.

Avšak je tu i pozitivní dimenze moci. Pouze z hlediska ideálů je moc vykonávána jako cosi striktně negativního. Donucování, podřizování se, represe. Z pohledu myšlenek existuje pozitivní rozměr moci, který se projevuje v kategorii projektu. Ideály maskují moc ve prospěch nějaké osoby nebo zájmové skupiny; odsuzují společnost k nehybnosti, přeměňují potenci v impotenci a dynamické ve statické. Ideály vyjadřují pýchu mocných, kteří všem ostatním upírají právo na duševní a rozumový život. Naproti tomu projekty integrují rozličné zájmy, jsou katalyzátory potence, udržují při životě dynamiku — tvůrkyni skutečnosti. Pouze toto neustálé vytváření skutečnosti zabraňuje krystalizaci a udušení lidských společností, zahalených do perverzní pomyslnosti jakožto hlavní výrazové formy ideologické nadvlády techniky.

Současný nihilismus se pohybuje mezi znovuobjevováním ideálů, které je důsledkem uprázdňování struktur přidělujících hodnoty, a myšlenkovými konstrukcemi a projekty. Na jedné straně přivádí k přehnaně důsledné logice ustavičného pohybu ve shodě se zásadou, že neexistují hranice, že vše je možné, na straně druhé umožňuje rozumové přijetí našeho údělu a z něho vyplývající jednání, které vychází ze zásady, že ne vše je možné.

Tím chci upozornit na komplexnost působení nihilismu na současné ideologické myšlení. Je nihilismus pro moderní společnosti permanentní hrozbou? Ne. Zaručuje nihilismus vybudování vyspělých společností. Také ne. Jak se toto nejednoznačné působení nihilismu projevuje v současných ideologiích?

Iluze, že nihilistické tvrzení uvolňuje v lidské praxi pole jakékoli ztřeštěnosti, stojí u zrodu totalitních systémů. Ty jsou důsledkem nihilismu: protože přikládání hodnot není omezeno žádným rámcem, vše je možné. A toto „všechno je možné“ ústí v situaci, kdy, jak upozornila Hannah Arendtová, neexistují žádné normy ani pozitivní hodnocení. Neexistuje jiný zákon než vyšší zákon dějin nebo rasy, žádný jiný cíl než ten absolutní, za nímž se zatvrzele ženeme. Jde o absolutní popření individua a jeho projektů, komunity a jejích hodnot. Z nihilismu se zrodil nejradikálnější z fundamentalismů. Ten, který nemá žádný dům, pouze jeho základy. A základy sahají až po střechnu, která se nikdy nepoloží. Svět naruby. Hegelem inspirovaný Marxův obraz světa v převrácené poloze se totalitními systémy stal historickým.

Druhým důsledkem nihilismu je ideologie konce ideologií. Vyplývá z vyhybání se otázce smyslu, na kritiku hodnot odpovídá šeptem, že hodnoty nejsou. Ale i touto nihilistickou reakcí prosvítá velký fun-

dament: technika. Hodnoty nejsou, protože hodnota existuje jediná. Jediná, která se v současnosti chová jako univerzální ideologie a která v celém světě prosazuje svou dobře známou ideologickou formu — modernizaci. V této otázce se shodují všichni vládcí světa. A jelikož se stala současným ideologickým paradigmatem, musí se neustále podrobovat kritice.

Hannah Arendtová napsala, že univerzální byly v posledním století pouze dvě ideologie: rasismus a třídní boj. Domnívám se, že v době třetí průmyslové revoluce můžeme tento výčet dobře doplnit ještě jednou položkou: technikou.

Nejběžnější verzí všeobecného užívání techniky v roli ideologii je mýtus modernizace. Neexistuje politik, který by nemluvil o modernizaci, ani strana, která by s ní ve svém programu nepočítala, ani země, která by si ji nevytkla za cíl. Tato ceremonie zmatku, v němž je modernizace využitelná mnoha způsoby — jako nářer diktátora, jako kamufláž neoliberálních nestřídmostí, jako obnova cílů totalitních strategií či jako civilizovaná tvář tradicionalistických a neoromantických ideologií — vyráží zbraně vlastního modernímu projektu. A určitým způsobem umožňuje zakrývat nihilistické evidence, které doprovázejí proces přeměny technologie z prostředku v účel.

Modernizace byla důkladně teoreticky prozkoumána. Smyslem modernizace je racionalizace. Podle Maxe Webera progresivní racionalizace společnosti. Od Kanta máme dokonale rozlišeny tři oblasti racionalizace: vědu, etiku a estetiku. Motorem modernizace je moderní věda. Pokud by však moderní projekt byl omezen na „objektivní svět“, neměl by smysl: byl by pouhým pokrokem v technologii a racionalizaci práce na jednoduchém principu efektivnosti. Takováto redukce spočívá v tom, že nutí přemýšlet také v kategoriích interakce a reprezentace.

Interakce vyžaduje legitimní normy občanských vztahů, které by splňovaly etické nároky ve shodě s imperativem rozum — svoboda. Formou vlastní modernímu normativnímu konsensu je demokracie: dbá na možnosti interakce nabízené kritickým myšlením — pilířem modernizace. Nabízí možnost skutečného pluralismu, laickou koncepcí života, která nic a nikoho nevyjímá z kritického síta rozumu.

Reprezentace poukazuje na nutnost dorozumět se, navázat kontakt v oblasti významu. A v moderním projektu je komunikační spojení realizováno smyslem. Smysl však lze vybudovat pouze na kritice hodnot a autonomie jedince, na schopnosti každého myslet a rozhodovat sám za sebe. To je starý kantovský ideál.

Pojem modernizace se nemůže vymanit z tohoto trojího vztahu k vědě, etice a estetice. K vědě v širokém významu vědění (teorie)

a činnosti (technologie práce) na základě rozumu. K etice jakožto normativnímu výrazu kdykoli obnovitelného konsensu, založeného na pluralismu. K estetice jako výrazu skutečné komunikace autonomních jedinců. Tím je vymezen rámec kritického vztahu k obvyklé modernizaci: K té, která se striktně omezuje na reduktivní interpretaci první položky. Na modernizaci jako na pouhý technický a ekonomický rozvoj. Právě v takovém rámci totiž vzkvétají všechny projevy nulového stupně ideologie, o kterých jsem už hovořil.

Zbývá ještě třetí projev ideologického nihilismu. Je jím úsilí přijmout logiku absence globálního smyslu a pluralitu smyslů jakožto forem konání nějaké bytosti, obklopené přírodou bez významu, jejíž jedinou relevantní vlastností by byla schopnost dodávat smysl. To je ten skutečný nihilistický projekt, pozitivní nihilismus, smím-li si dovolit takový terminologický protiklad. V takovém případě se mi zdají rozhodující tři kategorie: život, projekt a přítomnost. Tři kategorie, které jsou nejlepším dědictvím nihilismu. Otázka zní: jak znovu osídlit prostor zrušený kritikou negativního myšlení, abychom přitom neupadli do žádného vzývání vyšších hodnot? Kritické struktury určující pravdu a chování nerozhýbe ani tendence uzavírat se v myšlení, ani mystifikační pokusy předstírající rázný únik z totalitních schémat, ani jistá epika slabosti, která se dostala do módy v poslední době. Otevřena zůstává jen jedna cesta se třemi směrovkami. Vrátit se ke zkušenosti subjektu, tj. k životu, mimo fikci, která ho vytvářela, a v konfliktním vztahu k moci, která ho vymýšlela (viz poslední Foucault), vrátit se k hnačí síle myšlenky projektu, znovu začít chápat přítomnost jako výchozí bod, z něhož se vyrovnáme s nemožnou minulostí a nejistou či uzavřenou budoucností. Takové jsou tři způsoby vytváření skutečnosti prostřednictvím jazyka filosofického i morálního, politického i literárního. Život — jedna z nejpomíjenějších nietzschovských kategorií — vyznačuje bod, v němž se individuální zkušenost střetá s vnějším světem. Projekt tak ozřejmuje rozpor mezi individuální vůlí k moci — poznáním, zájmem, přáním — a kolektivními omezeními. Přítomnost stanoví pouto mezi životem a projektem.

Znovu osídlit prostor vydaný dnes na milost technice, která ztratila svou dimenzi nástroje a přeměnila se v ideologii a systém společenské organizace, znamená přijmout neodkladnost vytváření skutečnosti. Skutečnosti umělecké = hodnoty, skutečnosti politické = projektů, skutečnosti etické = smyslu, skutečnosti literární = významu. Ale to už by nás přivedlo k jinému pojednání.

Přeložila Anežka Vidmanová